

2. Արեւմտյան Հայաստան. աշխարհագրական հասկացություն, թե՞ վարչատարածքային միավոր

Պարզաբանում է քաղաքագետ, Արեւմտյան Հայաստանի Կառավարության վարչապետ
Տիգրան Փաշաբեգյանը

19.11.2011 թ.

Հարց – Պարոն Պապյանը նշում է, որ «Եթե պիտի լինի Արեւմտյան Հայաստանի վտարանդի կառավարություն, ուրեմն նախ պետք է ինչ-որ ժամանակ եղած լիներ Արեւմտյան Հայաստան պետությունը: Բայց Արեւմտյան Հայաստան պետություն երբեւէ չի եղել: Դա Հայաստանի Հանրապետության տարածքն է, որ օկուպացված է թուրքերի կողմից: Արեւմտյան Հայաստանը եղել է աշխարհագրական հասկացություն, իսկ աշխարհագրական հասկացությունը պետություն չէ>>: Ի՞նչ կասեք այդ մասին:

Պատասխան – Պարոն Պապյանը մասամբ է իրավացի: Ուղղակի այդ եզրույթը՝ «Արեւմտյան Հայաստան աշխարհագրական հասկացություն», պետք է բացել եւ դրան ավելացնել «Օսմանյան Կայսրության մեջ հայության բնօրրանում՝ հայության համախումբ բնակչության վարչատարածքային միավոր», որը նշված է Օսմանյան Կայսրությունից հայերի բարենորոգումները պահանջող բոլոր վեհաժողովներում եւ այդ վեհաժողովների ընդունած փաստաթղթերում, երբեմն, որպես **Հայաստան**, երբեմն՝ որպես **Արեւմտյան Հայաստան** (ներառյալ **Կիլիկյան**):

Նշենք այդ փաստաթղթերը.

-1878 թ. փետրվարի 19-ին (մարտի 3-ին) Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ ստորագրված Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի 16-րդ հոդվածում նշված էր, որ հաշվի առնելով այն փաստը, թե ռուսական զորքերի դուրս բերումը նրանց կողմից գրավված **Հայաստանի**՝ Թուրքիային վերադարձվելիք վայրերից կարող է առիթ տալ բախումների, Բարձր դուռը պարտավորվում էր անհապաղ կենսագործել **հայաբնակ մարզերի** տեղական կարիքներից հարուցվող բարելավումներ ու բարենորոգություններ, եւ ապահովել հայերի անվտանգությունը քրդերից ու չերքեզներից: Այդ գործընթացը վերահսկելու էր Ռուսաստանը:

-1878 թ. հուլիսի 4-6-ը Բեռլինի կոնգրեսի (հունիսի 13 - հուլիսի 13) 61-րդ հոդվածով՝ «Բարձր դուռը, հանձն էր առնում **հայաբնակ վայրերում** անհապաղ իրագործել տեղական պահանջներից բխող բարեփոխումներ ու բարենորոգումներ եւ ապահովել հայերի անվտանգությունը քրդերից ու չերքեզներից»:

-1895 թ. մայիսին Կ. Պոլսում Մեծ Բրիտանիայի, Ռուսաստանի եւ Ֆրանսիայի դեսպանները թուրքական կառավարությանը ներկայացրին «Մայիսյան բարենորոգումների» ծրագիրը, որով նախատեսվում էր դատական եւ այլ բարեփոխումներ իրականացնել **Արեւմտյան Հայաստանի վեց վիլայեթներում՝ Էրզրում, Բիթլիս, Վան, Մեքաստիս, Մամուրեթ ու Ազիզ, Դիարբեքիր**: Բարենորոգումների ենթակա էին նաեւ Օսմանյան կայսրության մյուս **հայաբնակ վայրերը**, օրինակ՝ **Հաճըն Ադանայի վիլայեթում, Զեյթունը՝ Հալեպի**:

-Ռուսաստանի կառավարությունը տերություններին ներկայացրեց հայկական բարենորոգումների իր նախագիծը, որը քննարկվեց Կ. Պոլսի դեսպանաժողովում, 1913-ի հուլիսի 3-ից 24-ը: Նախագիծը, որ կազմել էր ռուսական դեսպանության առաջին թարգման Ա. Մանդելշտամը 1895-ի Մայիսյան բարենորոգումների ծրագրի եւ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանի կազմած նախագծի հիման վրա, առաջարկում էր **հայկական վեց վիլայեթներից**

(Էրզրում, Վան, Բիթլիս, Դիարբեքիր, Խարբեռդ, Սվազ) ստեղծել մի նահանգ: Ընդհանուր նահանգապետը պետք է լիներ քրիստոնյա օսմանյան հպատակ կամ, որ ավելի գերադասելի էր՝ եվրոպացի, որը նշանակվում էր 5 տարի ժամկետով, մեծ տերությունների համաձայնությամբ: Պետությունների հանձնարարությամբ ընդհանուր տեսուչներ նշանակվեցին Վեստենենկը (Հոլանդիա) եւ Հոֆը (Նորվեգիա):

-1917 թ. դեկտեմբերի 29-ին Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարների Խորհուրդը ընդունեց օրենք (դեկրետ) Արեւմտյան Հայաստանի ինքնորոշման վերաբերյալ, որտեղ մասնավորապես ասված է.

<<Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարների Խորհուրդը հայտնում է հայ ժողովրդին, որ Ռուսաստանի բանվորագյուղացիական կառավարությունը պաշտպանում է Ռուսաստանի կողմից գրաված <<Թուրքահայաստանի>> հայերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչեւ լիակատար անկախություն>>:

-1919 թ. սկզբին Փարիզում հրավիրվեց Հայ ազգային համագումար: Համագումարի կարեւոր ձեռնարկներից մեկը եղավ «Ամբողջական Հայաստանի պատվիրակության» ընտրությունը Պողոս Նուբարի ու Ավետիս Ահարոնյանի համանախագահությամբ եւ նախապես պատրաստված ու 1919-ի փետրվարի 12-ին Փարիզի հաշտության կոնֆերանսին ներկայացված հայկական պահանջների համատեղ հուշագրի վավերացումը, որը հիմնավորում էր հայկական անկախ պետության ստեղծման անհրաժեշտությունը եւ ճշտում նրա տարածքը **Արեւմտյան Հայաստանի յոթ վիլայեթների (ներառյալ Տրապիզոնը), Հայաստանի Հանրապետության եւ Կիլիկիայի միացմամբ:**

-1920 թ. օգոստոսի 4-ին **Կիլիկիան Հայաստանը** հայտարարեց անկախության մասին:

-1920 թ. օգոստոսի 10-ին կնքվեց Սեւրի դաշնագիրը, որի 88-93 վերաբերում է Հայաստանին: Դրանցում նշված է.

Հոդված 88. Թուրքիան հայտարարում է, որ ճանաչում է **Հայաստանը**, ինչպես այդ բանն արդեն արել են Դաշնակից տերությունները, որպես ազատ եւ անկախ պետություն:

Հոդված 89. Թուրքիան եւ **Հայաստանը**, ինչպես եւ Բարձր պայմանավորվող կողմերը, համաձայնվում են **Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի եւ Բիթլիսի վիլայեթներում** Թուրքիայի եւ **Հայաստանի** միջեւ սահմանատուրը թողնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների որոշմանը եւ ընդունել ինչպես նրա որոշումը, նույնպես եւ այն բոլոր միջոցառումները, որոնք նա կարող է առաջարկել **Հայաստանին** դեպի ծով ելք տալու եւ հիշյալ սահմանագծին հարող օսմանյան բոլոր տերիտորիաների ապառազմականացման վերաբերյալ:

Հոդված 90. Այն դեպքում, եթե 89-րդ հոդվածի համաձայն սահմանագիծը որոշելիս հիշյալ վիլայեթների ամբողջ տերիտորիան կամ նրա մի մասը հանձնվի **Հայաստանին**, Թուրքիան այսօր արդեն հայտարարում է, որ որոշման օրից սկսած ինքը հրաժարվում է հանձնված տերիտորիայի նկատմամբ բոլոր իրավունքներից եւ իրավահիմունքներից: Սույն պայմանագրի որոշումները, որոնք կիրառվելու են Թուրքիայից անջատվող տերիտորիաների նկատմամբ, այս պահից սկսած կգործադրվեն նաեւ այդ տերիտորիայի նկատմամբ:

Հայաստանի սուվերենությանը հանձնվող տերիտորիայի կապակցությամբ նրա վրա դրվող Թուրքիայի ֆինանսական պարտավորությունների բաժինը եւ դրանց բնույթն ու այն իրավունքները, որոնցով նա կարող է փաստարկել, կսահմանվեն սույն Պայմանագրի 8-րդ մասի (ֆինանսական դրույթներ) 241-244-րդ հոդվածների համաձայն:

Հաջորդ կոնվենցիաները կկարգավորեն, եթե դա անհրաժեշտ լինի, այն բոլոր հարցերը, որոնք չեն կարգավորվել սույն Պայմանագրով եւ որոնք կարող են ծնունդ առնել հիշյալ տերիտորիայի փոխանցման կապակցությամբ:

-1920 թ. նոյեմբերի 22-ին ԱՄՆ 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնը կայացրեց իրավարար վճիռ, որի ամբողջական անվանումն է՝ «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահի որոշումը Թուրքիայի եւ **Հայաստանի** միջեւ սահմանի, **Հայաստանի** դեպի ծով ելքի եւ հայկական սահմանին հարակից թուրքական տարածքի ապառազմականացման վերաբերեալ»:

Ինչպես տեսնում ենք, ճշմարտությունը կրկին <<մանրունքներում է>>, որովհետև Օսմանյան Կայսրության նախկին վարչատարածքային միավորները Փարիզի վեհաժողովի գործունեության և Սեւրի դաշնագրի ստորագրման հետեւանքով ձեռք բերեցին հարաբերական անկախություն և հետագայում ձեւավորվեցին որպես Միջին Արեւելքի պետություններ, բացառությամբ Հայաստանի, իսկ ավելի կոնկրետ՝ կրկնակի բռնազավթված Արեւմտյան Հայաստանի յոթ վիլայեթների, ներառյալ Կիլիկիայի: Իսկ հարեւանների կողմից կողոպտված տարածքներով Հայաստանի Հանրապետությունը Վիլսոնյան Իրավար վճռի ստորագրումից 1920-ի նոյեմբերի 22-ից ընդամենը մեկ շաբաթ անց, 1920-ի նոյեմբերի 29-ին՝ բռնությամբ խցկեցին ԽՍՀՄ՝ որպես վարչատարածքային միավոր, որովհետև Հայկական ՄՍՀ-ը այդ պահից գրկված էր անկախությունից և ինքնիշխանությունից:

Ինչը նշանակում է, որ 1920-ի հունվարի 19-ից մինչև 1920-ի նոյեմբեր 22-ը Հայաստանի կառավարությունը դե ֆակտո ճանաչված պետության կառավարություն էր, իսկ 1920-ի նոյեմբերի 29-ից Արեւմտյան Հայաստանի տարածքը փաստացի օկուպացված տարածք, մինչև այսօր: Ինչն իր հերթին նշանակում է, որ Արեւմտյան Հայաստանի կառավարությունը դե ֆակտո ճանաչված կառավարություն է, սակայն վտարանդի, որովհետև Արեւմտյան Հայաստանին պատկանող տարածքի մասով բացահայտ օկուպացիայի գործողություն է տեղի ունեցել և ունի մինչև այսօր:

Զե որ, 1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին Դաշնակիցների և Թուրքիայի միջև Լեմնոս կղզու Մուդրոս նավահանգստում կնքված զինադադարի փաստաթղթում պարզորոշ նշված է.

16-րդ հոդված. «Հեջասի, Ասիրի և Եմենի, Սիրիայի և Միջագետքի բոլոր կայագորների հանձնումը դաշնակցային հրամանատարությանը... Թուրքական գործերի դուրս բերումը **Կիլիկիայից**»:

24-րդ հոդված. «**Հայկական վիլայեթներից (որևէ) մեկում** անկարգություններ ծագելու դեպքում, դաշնակիցները իրենց վերապահում են նրա մի մասը գրավելու իրավունքը:

Սա էր իր հերթին նշանակում է, որ դաշնակից տերությունները, իսկ ներկայիս Միջագային ընտանիքը, պատասխանատվություն են կրել և կրում են այն հարցում (հարցերում), որ Միջին Արեւելքի պետությունների ետպատերազմյան սահմանները կարգավորելիս խոշոր բացթողում են արել, ինչի հետեւանքով Միջին Արեւելքում չի լուծվել հայկական (քրդական) հարցը, և դա (դրանք) մնացել է որպես լարվածության օջախ (օջախներ):

Եւս մեկ նկատառում: ինչպես տեսանք տեքստերում <<Արեւմտյան Հայաստան աշխարհագրական հասկացությունը>> մի դեպքում նշված է **Հայաստան**, մի դեպքում՝ **Արեւմտյան Հայաստան**: Արեւմտյան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդն ընտրել է երկրորդ ձեւը, որովհետև Վուդրո Վիլսոնի Իրավար վճռին ամբողջությամբ կամ իր մասով որպես իրավահաջորդ միջոց, ցանկացած պահին, կարող է հանդես գալ **Հայաստանի Հանրապետությունը**, կամ **Հայաստանը**:

Միջագային ընտանիքի իրավական, քաղաքական (հավանաբար նաև բարոյական) դիրքորոշումից ու վերաբերմունքից է կախված այն հարցի պատասխանը, թե ինչպե՞ս կընթանան հայության և Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող այս հարցի հետ կապված դեպքերի զարգացումները:

(շարունակելի)